

Феномен Майдану: динаміка емоційних станів учасників

Найдьонова Л.А., Найдьонов М.І.

Інститут соціальної та політичної психології АПН України,

Інститут рефлексивних досліджень і спеціалізації

Резюме: Поставлено проблему модальності емоційних станів в циркулярній реакції, що самовідтворюється в юрбі. Описані переживання маси людей на Майдані Незалежності в Києві під час подій 23 листопада – 4 грудня 2004 року як перша частина дослідження феномену "майдан". Представлено результати дослідження модальності емоційних станів, їхньої динаміки, проведено аналіз змісту емоцій. Пропонується дискусія навколо комплексного феномену "майдан" в контексті суб'єктної парадигми.

Проблема емоційного стану людей під час подій, що супроводжуються щільним скупченням учасників на деякій фізичній території, має відоме практичне значення. Насамперед воно пов'язане із цінністю людського життя і небезпекою, що може утворюватись, коли охоплений емоцією натовп стає некерованою стихією, проти якої окремих індивідів – безсила порошок. Розуміння емоційного стану людського скупчення, що дає змогу визначити ризик некерованої стихійної поведінки, стає необхідною прикладною задачею, спрямованою на забезпечення життя учасників. Майже кожна людина має власний досвід участі у більшому чи меншому за масштабами натовпі, існує також потенційна можливість в майбутньому потрапити в ситуацію масових подій. Виходячи із цього вважаємо актуальними дослідження, які спрямовані на забезпечення людини необхідними для самозбереження знаннями. Особливо актуальним є забезпечення такими знаннями організаторів масових акцій, адже політичні акції - це події, що передбачають наявність обов'язкової організації та відповідальності за передбачення наслідків.

Разом із організаційним фактором та фактором стихії натовпу, який традиційно досліджує соціальна психологія, в сучасному суспільстві все більшу роль відіграє самоорганізаційний фактор. Цілісний феномен, який

виникає на перетині всіх факторів впливу, і знаходиться в багатьох контекстах осмислення подій (історичних, політичних, культурних, особистісних), розгорнувся на наших очах в кінці листопада – на початку грудня в центрі Києва. Масова політична акція, розпочата командою опозиційного кандидата в президенти, як протест проти фальсифікацій результатів виборів, охопила безпрецедентну кількість учасників, створила реальну первинну територіальну спільноту, яка не цілком вписується у відомі концептуалізації (натовп, публіка, рух тощо). Своєрідність виниклого феномену "майдан" потребує його багатогранного аналізу, чіткого усвідомлення, цілісних інтерпретацій та теоретичних узагальнень.

Дослідження емоційних станів учасників масових подій майдану виокремлюється нами за своєю значною роллю в теоретичному осмисленні механізмів масової поведінки. Починаючи із позаминулого століття дослідники (Г. Ле Бон, 1898; Г. Тард, 1892; Ш. Сігеле, 1892) [6; 7] підкреслюють ключове значення емоційного стану і процесів його перетворення, як для визначення статусу маси (чи це натовп?), так і для розуміння того, яким чином маса впливає на окремого її учасника. В самому визначенні поняття "натовп" використовується звертання до емоційних станів: "натовп це скупчення людей, які не об'єднані спільністю цілей чи єдиною організаційно-рольовою структурою, але пов'язані між собою загальним центром уваги і емоційним станом" [2, 21]. Саме емоційні характеристики маси стають центром уваги дослідників, які намагаються пояснити природу того, що відбувається із окремою людиною у великому скупченні людей. Через аналіз почуттів учасників автори намагаються зрозуміти душу натовпу, пояснити силу його натхнення.

Необхідно зробити коментар щодо використання терміну "натовп" в нашому дослідженні, щоб визначити власну позицію в тій теоретичній дискусії, яка почала вирувати навколо питання – чи натовп був на майдані, чи народ. Ми вважаємо таку постановку проблеми для дискусії скоріше публіцистичним прийомом. Однозначна відповідь приведе до невиправданої

редукції тієї багатогранності смислів, що постає у різних авторів при використанні даних слів. Вже давно зафіксовано, що суперечки навколо терміну "натовп" в своїй основі часто полягають в тім, що опоненти мають на увазі різні за якістю масові утворення, називаючи їх одним і тим же словом. Для аналізу характеристик масового утворення важливо від називання перейти до оперування конструктами. Те, що визначається, як натовп – це не функція кількості людей, а особлива якість, яку можна представити шкалою "організованість – грегорність" [2]. Організованість – полюс, який описує явище, коли соціальне утворення стає соціальним суб'єктом, грегорність (від грецької gregus - стадо) – описує аморфний, не організований, не-суб'єктний стан соціального утворення. Таким чином проблему майдану можна сформулювати як наявність ризику його скочування до натовпу і тоді основним інструментом дискусії стане термінологічна чіткість.

На щастя, в українській мові ми можемо знайти окремі поняття для характеристики якісно різних аспектів традиційного використання поняття натовп. Так, для позначення стану некерованої, неорганізованої, потенційно вибухової природи емоційного стану людського зібрання, ми можемо коректно використовувати поняття "натовп", і це буде відповідати тим аспектам негативного забарвлення цього поняття, що робить його синонімом слова "стадо" і описує феномени еволюційної регресії, стирання індивідуальних відмінностей особистості, зниження критики учасників, руйнування їхніх соціальних ролей тощо [6; 7; 8]. Для позначення масовості, великої кількості учасників масових подій, тобто інструментального використання, можна рекомендувати ввести поняття "юрба", що не має оціночного навантаження. Для опису комплексного явища, яке виникає під час політичних подій сучасності, пов'язаних із формою волевиявлення масового суб'єкта, що включає і організаційні і самоорганізаційні аспекти, пропонуємо використовувати термін "майдан". В мові є прецеденти саме такого особливого використання територіальних назв для позначення соціальних феноменів [4]. Згадаймо хоч грецьке "агора": це і конкретне місце

(гора в Афінах) і позначення юрби, людського зібрання, місця для висловлення думок. Аналоги таким комплексам понятійного закріплення території з її соціальною функцією ми можемо знайти в різних етнокультурних традиціях. До речі, в живому дискурсі сьогодення, що розгортається в ЗМК, ми теж фіксуємо тенденцію саме такого використання поняття: "майдани прокотилися по всій Україні", "майдан – не метод приймати правове рішення" тощо. Саме тому, в назву нашої роботи винесено термін "майдан", який потребує надалі ґрунтовного наукового осмислення, співвіднесення із традицією використання термінів (маса, натовп, публіка, народ), що історично склалась в соціальній психології.

Чи була небезпека перетворення майдану в натовп? Це питання стало вихідним для проведення нашого дослідження. Аналіз емоційних станів в цьому контексті стає інструментом отримання відповіді, актуальної не тільки для учасників акції, але для мільйонів українців, що спостерігаючи через ЗМІ за подіями, не відходячи від телевізорів, переживали (тривожились, досадували, заздрили, боялися) за своїх співвітчизників на майдані.

Аналіз емоційних станів майдану – це одна із перших соціально-психологічних студій, спрямованих на реалізацію моделі розуміння емоційної сфери людини як суб'єкта власної психіки [9], в даному випадку сукупного групового суб'єкта [10] на основі принципу презумпції довіри інтелектуальній адекватності реципієнта [3, 45]. Концепт "емоційний стан", який використовується в дослідженні, включає в себе емоції, почуття, а також стани, що строго психологічно не можна вважати емоційними, проте в межах психології мас склалась традиція визначати механізми дії великої маси людей на окремих її учасників саме через використання узагальнюючого поняття емоційний стан, що нижче ми проаналізуємо докладніше.

Метою даної роботи є аналіз модальності емоційних станів людей, що перебували на території майдану Незалежності під час проведення започаткованих опозицією масових акцій. Соціальна позиція дослідників – зафіксувати за допомогою професійних методів подію, що фактично

відбивалась у емоційному сприйнятті її учасниками. Конкретні дані про те, що відбувалось, можуть бути покладені в основу подальших теоретичних узагальнень, що поглиблюють розуміння масової психології в сучасному світі. Адже дослідники минулого використовували, як правило, для своїх узагальнень прецеденти осмислені на основі окремих (чи систематичних) спостережень за поведінкою людських мас. В сучасному контексті розвитку суспільної науки настав час дати слово учасникам подій, бо їхній дискурс – є частина реальності, що осмислюється. Проведене дослідження емоційних станів було частиною більш широкого проекту, спрямованого на те, щоб дати учасникам формат, в якому вони можуть усвідомити власні емоційні переживання, мотиви, загалом психологічні реалії як суттєву частину подій і джерело самоорганізаційного впливу на події майдану.

Характеристика емоційних станів, які висловлювали учасники політичних подій, має виразити те, як саме і що саме відчували і усвідомлювали люди, перебуваючи на території майдану. Звичайно, ми розуміємо, що саме дослідження частково змінювало емоційний стан, який ми вивчали. Проте, за позицією дослідників, будь який інструмент, що сприяв піднесенню над втягуванням учасників в некерований афект, що в будь якій формі спрямовував на осмислення себе самого, мав в контексті гіпотези загрози розвитку стихійної масової поведінки майдану, виправданий вплив.

Теоретичним підґрунтям дослідження емоційних станів як інструменту визначення ризику перетворення майдану в натовп стали концептуалізації відомого феномену емоційного кружляння, або циркулярної реакції, неодноразово описаного багатьма авторами [2; 5; 6; 7; 8]. Саме цей феномен, що виникає на перетині механізмів взаємонавіювання, зараження і наслідування учасниками один одного, виступає ключовим для формування натовпу.

Циркулярна реакція - це принцип прямої індукції емоції шляхом примітивної симпатетичної реакції (за Макдугаллом) або відомої заразливості почуттів, це "взаємне емоційне зараження, передача емоційного стану на

психофізіологічному рівні контакту між організмами" [2, 25]. Зазвичай, індивідуальні емоції, що як і фізичні дії, є мірилом енерговитрат організму, через деякий час виснажуються, зменшують амплітуду і починають затухати. В скупченні людей емоції учасників мають іншу динаміку – амплітуда зростає за рахунок підхоплення емоції сусіда, який знову підхоплює цю ж емоцію і так амплітуда не падає, а навпаки зростає до дуже великих, незвичайних для індивіда значень. Висока амплітуда, напруга емоцій характерна для такого їх різновиду, що називається афектом. Помітні ознаки афективного стану здатні викликати автоматично той же афект у спостерігача. "Цей автоматичний тиск буде тим сильніший, чим у більшій кількості людей одночасно можна спостерігати цей афект. Тоді у індивіда замовкає критика і він дає себе втягнути в цей же афект. При цьому він підвищує збудження інших індивідів, що вплинули на нього і так підвищується загальний афективний заряд окремих індивідів шляхом взаємної індукції" [7, 335].

Наслідком циркулярної реакції є підвищення афективності натовпу, зауважував З. Фройд, цитуючи Макдугалла: "навряд чи при інших обставинах афекти людини набувають такої величини, як це відбувається в масі, і таким чином учасники зазнають приємних відчуттів, втрачаючи почуття власної індивідуальної уособленості, віддаючись безмежним пристрастям і зливаючись при цьому із масою" [7, 335]. "Завдяки цьому взаємному навіюванню окремі члени якби наелектризуються, і ті почуття, які відчують окремі особи, зростають до незвичайного ступеню напруги, роблячи натовп істотою могутньою, сила якої зростає разом із підйомом почуттів окремих її членів", - говорив в свій час В. Бехтерев [7, 410].

Циркулярна реакція може функціонувати на основі широкого кола емоцій – сміх, нудьга, страх, лють тощо. Важливість визначення модальності того емоційного стану, в якому перебуває тимчасове соціальне утворення (людська маса), підкреслюється тим, що саме на основі модальності відтворюваної емоції проводиться класифікація натовпів, що діють. Натовп, натхненний спільною емоцією, нарощує її амплітуду до таких меж, коли

виникає відчуття неможливості вгамувати пережите нічим іншим, окрім дії. Проходячи через стадії конвенціональності (зібрання людей в спільних умовах), експресивності (вираження спільної емоції), натовп може перерости в стадію дії, що стає некерованою стихійною поведінкою. І тоді в залежності від того, яка саме емоція переважає, можна визначити агресивний натовп (переважає лють, злість), повстанський (злість разом із соціально справедливим обуренням), здирницький (переважає заздрість, жадоба, перемішана із страхом) і, найбільш небезпечний для учасників, панічний натовп (переважає жах, бажання запобігти небезпеці).

Чи функціонували на майдані циркулярні реакції в юрбі? Які саме емоції відтворювались в такому кружлянні, чи мали вони ефект руйнації інтелектуальної адекватності учасників акції? Чи досягали емоційні стани такої амплітуди, щоб переважити самоконтрольованість і організаційні фактори майдану і перетворити масу людей в натовп, що стихійно діє? Якою була динаміка емоцій різної модальності і яким був зміст емоційних переживань людей? Це основні питання, на які має дати відповідь емпіричне дослідження.

Вивчення динаміки емоційних станів майдану будувалось за схемою моніторингу¹: було проведено 12 замірів з періодом в 1-1,5 доби серед учасників масових подій в період з 22 листопада до 4 грудня 2004 року, загалом аналізуються відповіді на 915 заповнених учасниками анкет. Анкета включала 5 блоків: 1) блок самооцінки модальності емоційного стану, 2) блок оцінки сили емоційних станів, 3) блок відкритих відповідей щодо мети перебування на майдані і самоаналізу вражень від цього, 4) блок індикаторів часу і особливостей перебування на майдані (на другому тижні акції був модифікований), 5) блок соціально-демографічних характеристик. Процедура проведення анкетування мала особливості: через високий рівень шуму аудіо канал спілкування був дуже обмежений. Тому анкета включала інструкцію,

¹ Висловлюємо подяку Боришпольцю О.Т., Циганенко Г.В., Хаїровій С.І., Царюк Л.А., Крючковенку Р.В., Найдюновій Л.М., Оцалюку А.А., Черниш Л.П., іншим дослідникам, аспірантам, студентам та співробітникам, які на волонтерських засадах взяли участь у даному проекті.

що роз'яснювала позицію дослідників: "Шановні учасники! Ми, професійні психологи, просимо допомогти в науковому дослідженні з вивчення переживань учасників масових подій. Наше дослідження спрямоване на формування об'єктивної характеристики того, що відбувається зараз з Вами. Воно є повністю анонімним. Дякуємо за допомогу."

Самооцінка емоційного стану проводилась учасниками в формі вибору серед запропонованих 30 слів, що відбивають різні за модальністю емоційні стани, до яких були включені 9 основних модальностей почуттів: інтерес, радість, подив, страждання, гнів, відраза, зневага, страх, сором (за К.Ізардом, 1980) [1]. Список був доповнений емоційними станами, які згадувались в різних характеристиках масових подій в наукових і публічних джерелах і могли стати значущими для розуміння особливостей саме цієї політичної події. Повний перелік (див. Таб.1) включав позитивні, негативні та нейтральні емоційні стани. Оцінка сили-слабкості, звичності-незвичності, позитивності-негативності, контрольованості-неконтрольованості, підсилення-спадання емоцій проводилось за 7-бальною шкалою від -3 до +3. У окремих питаннях пропонувалось написати з ким і чому прийшли на майдан, в чому полягає мета зараз, що найбільше вразило, чи відрізняється стан від того, що відчували до приходу на майдан, з чим у житті можна порівняти такий стан.

Особливістю проведення дослідження було те, що фактично навколо проведення анкетування формувалась своєрідна циркулярна реакція: як тільки інтерв'юер починав пропонувати анкети для заповнення, біля нього збиралася група людей, інші із зацікавленістю підходили ближче подивитись, що відбувається, прохали дати їм також. Учасники масових акцій мали незвично високу відкритість та готовність заповнювати анкети, аби щось зробити, приєднатися до спільної дії. Анкетування проводилось в різних точках майдану, переважно на периферії масової акції, де щільність юрби дозволяла спілкуватись, хоча деякі анкети заповнювались в центрі акції, просто біля сцени.

В дослідженні взяли участь учасники віком від 16 до 78 (середній вік - 32 роки), чоловіків 59%, жінок 41%. Соціальний склад був досить різноманітний: студенти –23%, службовці, ІТП – 17%, робітники – 10%, підприємці – 10%, учителі та викладачі - 4%, працівники сфери обслуговування –3%, пенсіонери – 3%, безробітні – 2%, селяни, військові, домогосподарки (до одного відсотка) та інші. Серед опитаних було 133 мешканці наметового містечка, що постійно знаходились на майдані. Сукупний час перебування інших учасників в юрбі коливався від 10 хвилин до багатьох годин і навіть діб, особливо на другому тижні масової акції. Характерним для формування маси учасників є те, що більшість учасників прийшли на майдан із друзями (54%), родиною (29%), колегами (21%), земляками (17%), одно партійцями (2%). Відповідь, що прийшов на майдан сам, дали 15% (із них 17% чоловіків і 11% жінок).

Розподіл частот вибору учасниками різних емоційних станів в середньому по всьому масиву анкет представлений у таблиці 1. Частота охоплення відповідним емоційним станом подається у відсотках від всіх відповідей. Умовно емоційні стани поділені на 5 груп за представленістю їх у відповідях учасників. До першої групи увійшли емоційні стани, які відмічає більшість учасників: віра, єднання, гордість. Можна стверджувати, що саме ці емоційні стани домінували на майдані, циркулювали у емоційному кружлянні. Хотілося б звернути увагу на почуття гордості, яке не відноситься до тих, що часто зустрічаються в описі масових явищ. З огляду на комплекс меншовартості, який функціонує як міф в межах української ментальності, саме активізація почуттів гордості та гідності, включення їх в масову емоцію, важко переоцінити для аналізу можливих позитивних наслідків цієї події².

Другу групу емоційних станів утворюють радість, піднесення, сила, гідність, любов, натхнення. Частота вибору цих емоційних станів, що мають однозначно позитивну модальність, дозволяє говорити про масовість

² Загалом зв'язок масових емоційних станів, міфів та інших форм існування і перетворення колективного несвідомого в контексті феномену майдану, - це окремих предмет дослідження, що виходить за межі даної роботи.

охоплення ними учасників акції (від чверті до половини всіх учасників). Радість – найбільше представлений стан із основних різновидів почуттів. Наступна група емоційних станів названа секторальним охопленням, включає від 10 до 25 відсотків ідентифікацій учасників. Це емоційні стани, які не функціонували постійно, не були відновлювані циркулярними реакціями масово, вони охоплювали або окремі сектори маси, її підгрупи, або виникали як тимчасові реакції, що не мали постійного підкріплення.

Таблиця 1. **Частотні*** групи емоційних станів майдану
(на основі відповіді учасників на питання "Що Ви зараз відчуваєте?")

Домінуюча		Масова		Секторальна		Часткова		Поодинокі	
Віра	64,7	Радість	42,2	Обурення	19,9	Гнів	6,6	Страждання	3,0
Єднання	58,8	Піднесення	40,4	Протистояння	16,5	Втома	6,4	Безнадія	2,2
Гордість	57,0	Сила	36,8	Інтерес	13,0	Спокій	6,4	Агресія	2,1
		Гідність	36,4	Збудження	13,0	Сором	5,1	Пригнічення	2,1
		Любов	31,8	Виваженість	11,8	Зневага	4,6	Злість	1,9
		Натхнення	30,4			Подив	4,3	Відраза	1,8
						Приниження	4,2	Провина	1,7
								Страх	1,1
								Заздрість	0,4

*Частоти наводяться у відсотках відповідей.

**Сума перевищує 100% тому, що респонденти могли обирати більше однієї відповіді.

Останні дві групи – часткове і поодинокі охоплення включає емоційні стани, які досить мало представлені в гамі масових переживань. Проте, наявність такої різноманітності дуже важлива, на наш погляд, бо протистоїть тезі знеособлення індивіду в масі. Наявність індивідуальних емоційних станів, що не витісняються масово представленими емоціями, показує відносну незалежність, автономію індивідуальних переживань.

Разом з тим, слід підкреслити, що оцінка максимальної сили емоційних переживань (+3) дається 81,28% учасників, до того ж 81% респондентів відмічають, що емоції продовжують посилюватись (62% на рівні +3 бали, 19% на рівні +2). Особливо підсилює ситуація майдану домінуючі емоції (гордість, єднання) та поодинокі негативні емоції (страждання, злість, безнадія), що наявні у окремих учасників, які не приєднані до масової емоції позитивної

модальності. Можна стверджувати, що під впливом майдану емоції учасників не просто підсилюються, а стають контрастнішими, поляризуються. Найменшу динаміку підсилення за оцінками учасників мають такі емоційні стани, як втома і провина, що вочевидь говорить про їхню не включеність в ланцюжки емоційного зараження. Таким чином, можна стверджувати, що майдан формував циркулярні емоційні реакції переважно для емоцій позитивної модальності, на фоні яких відбувалась поляризація станів, що переживалась учасниками.

Аналіз динаміки емоційних станів протягом двох тижнів проведення масових акцій показує досить високу стабільність їх частотних показників з деякими відмінностями, що демонструють дані із таблиці 2. В стовпчиках, позначених датою опитування наводиться рейтинговий порядок емоційних станів (чим вище в стовпчику подається назва емоції, тим частіше відмічають учасники, що саме її відчувають зараз). Виділені нами частотні групи позначені кольорами: домінантне охоплення (відмічають більше 50% учасників) – жовтим, масове (від 25% до 49%) – рожевим, секторальне (від 10% до 19%) – зеленим, часткове і поодинокі охоплення кольором не виділено. Таким чином, ми можемо бачити найбільш представлені емоційні стани в їхній динаміці.

В межах даної роботи звернемо увагу лише на деякі яскраві феномени динаміки емоційних станів з огляду їхньої модальності. Протягом майже всього часу акції зберігається домінуюче охоплення такими емоційними станами, як віра, єдність, гордість. Масовим охопленням характеризується почуття гідності протягом всього періоду дослідження. Радість, піднесення, натхнення – емоційні стани, що мають то домінантне, то масове охоплення.

Майже протягом всього часу стабільно секторального охоплення досягає відчуття протистояння, досягаючи масового рівня лише в останній день дослідження. Стабільно невисокі частоти мають емоційні стани негативного забарвлення, такі як: заздрість, відраза, провина, сором, страх, пригнічення, безнадія.

Таблиця 2. Динаміка рейтингів емоційних станів майдану

	23.11.04	24.11.04	25.11.04	26.11.04	27.11.04	28.11.04	29.11.04	30.11.04	2.12.04	3.12.04	4.12.04
Єднання	Віра	Віра	Гордість	Гордість	Віра	Віра	Віра	Віра	Віра	Віра	Єднання
Гордість	Єднання	Єднання	Віра	Єднання	Єднання	Єднання	Гордість	Єднання	Єднання	Віра	
Віра	Гордість	Гордість	Єднання	Віра	Гордість	Гордість	Гідність	Радість	Любов	Гордість	
Радість	Сила	Сила	Радість	Радість	Радість	Радість	Радість	Піднесення	Сила	Радість	
Обурення	Гідність	Піднесення	Піднесення	Піднесення	Піднесення	Любов	Піднесення	Гордість	Гордість	Піднесення	
Гідність	Піднесення	Гідність	Натхнення	Сила	Сила	Сила	Єднання	Любов	Інтерес	Любов	
Піднесення	Обурення	Радість	Гідність	Любов	Гідність	Натхнення	Сила	Сила	Радість	Сила	
Любов	Радість	Любов	Сила	Гідність	Любов	Піднесення	Натхнення	Гідність	Піднесення	Гідність	
Натхнення	Любов	Натхнення	Любов	Натхнення	Натхнення	Гідність	Виваженість	Натхнення	Гідність	Протистояння	
Протистояння	Натхнення	Обурення	Збудження	Протистояння	Втома	Протистояння	Інтерес	Інтерес	Втома	Інтерес	
Інтерес	Протистояння	Збудження	Протистояння	Інтерес	Інтерес	Обурення	Спокій	Виваженість	Спокій	Втома	
Сила	Інтерес	Протистояння	Виваженість	Збудження	Виваженість	Інтерес	Любов	Збудження	Натхнення	Подив	
Гнів	Збудження	Гнів	Інтерес	Виваженість	Протистояння	Виваженість	Збудження	Протистояння	Виваженість	Спокій	
Виваженість	Сором	Виваженість	Обурення	Обурення	Збудження	Збудження	Втома	Обурення	Протистояння	Натхнення	
Збудження	Приниження	Сором	Спокій	Спокій	Обурення	Спокій	Провина	Втома	Страждання	Виваженість	
Сором	Виваженість	Інтерес	Втома	Гнів	Спокій	Подив	Страх	Спокій	Злість	Збудження	
Зневага	Гнів	Зневага	Гнів	Втома	Зневага	Втома	Протистояння	Гнів	Збудження	Страждання	
Спокій	Зневага	Подив	Зневага	Подив	Гнів	Страждання	Страждання	Страждання	Обурення	Злість	
Злість	Агресія	Злість	Подив	Сором	Подив	Гнів	Приниження	Подив	Гнів	Обурення	
Приниження	Пригнічення	Відраза	Сором	Страждання	Сором	Приниження	Пригнічення	Зневага	Подив	Гнів	
Пригнічення	Втома	Приниження	Приниження	Відраза	Страждання	Безнадія	Агресія	Пригнічення	Зневага	Зневага	
Втома	Страждання	Спокій	Страждання	Зневага	Приниження	Провина	Обурення	Сором	Пригнічення	Пригнічення	
Безнадія	Спокій	Безнадія	Страх	Приниження	Безнадія	Зневага	Подив	Приниження	Сором	Сором	
Агресія	Подив	Агресія	Злість	Безнадія	Пригнічення	Сором	Гнів	Страх	Приниження	Приниження	
Відраза	Злість	Втома	Відраза	Агресія	Злість	Пригнічення	Безнадія	Агресія	Страх	Страх	
Страждання	Відраза	Страждання	Безнадія	Пригнічення	Відраза	Злість	Зневага	Провина	Агресія	Агресія	
Подив	Страх	Провина	Агресія	Страх	Агресія	Агресія	Заздрість	Відраза	Провина	Провина	
Провина	Безнадія	Пригнічення	Провина	Провина	Страх	Відраза	Сором	Злість	Відраза	Відраза	
Страх	Провина	Страх	Пригнічення	Злість	Провина	Страх	Злість	Заздрість	Заздрість	Заздрість	
Заздрість	Заздрість	Заздрість	Заздрість	Заздрість	Заздрість	Заздрість	Відраза	Безнадія	Безнадія	Безнадія	

Можна виділити змінну динаміку окремих емоційних станів. Так, лише для перших двох днів характерним було масове відчуття обурення, як єдиного масового негативно забарвленого емоційного стану, надалі цей стан поступово втрачає свою масовість, переходячи до групи секторального і часткового охоплення. Протилежна тенденція характерна для відчуття сили, яке відображає стеничний, мобілізуючий стан майдану: від секторального охоплення на початку акції - до домінуючого в грудні, наприкінці дослідження. Схожа тенденція зростання частоти характеризує почуття любові, яке наприкінці акції входить до групи домінуючих емоційних станів.

Серед малих частот негативних емоційних станів теж можна помітити деякі тенденції: зростає охоплення стражданням, втомою, злістю. Важливим для розуміння динаміки емоційних станів є співвіднесення частот деяких умовно протилежних відчуттів, таких, наприклад, як виваженість – збудження. Якщо в листопаді частіше збудження переважає над виваженістю, то в грудні – навпаки, переважає виваженість.

Співвіднесення динаміки емоційних станів із контекстом подій, що відбувалися протягом акції, виступами організаторів тощо – перспектива подальших міжгалузевих досліджень (психологічних, соціологічних, політологічних, історичних).

Аналіз особливостей емоційних станів був би не повним, якщо не вказати на відмінність переживань учасниками, яку вони відмічають, порівнюючи власний стан до приходу на майдан і на майдані. Переважна більшість учасників (84%) обирає відповідь "так" на питання "чи відрізняється Ваш стан від того, що Ви відчували до того, як прийшли на майдан?". Попередній досвід участі в політичних акціях та різних масових подіях (гуляннях, зібраннях) не дає багатьом учасникам можливості порівняти свої "емоції майдану". Аналіз відповідей на відкриті запитання показує, що суттєва частина (біля третини) учасників не знаходить у власному досвіді можливості порівняти свій емоційний стан, підкреслює його унікальність, незрівнянність. Біля 10 відсотків учасників вбачають близькість того, що переживають із попереднім досвідом участі в політичних акціях спротиву, з відчуттями, що позначали отримання державою незалежності. Образні порівняння, які використовуються для опису емоцій майдану, підкреслюють глибинні особистісні асоціації: "із народженням дитини", "із найвищим особистим досягненням", "екстазом", "святом", "стрибком із парашутом", "подоланням труднощів і перемогою". Для вираження негативних або амбівалентних станів використовуються такі образи: "встаю на ноги перед ударом", "стан сильного приниження", "бійка", "гладіатори".

Розгляд об'єктів, на які спрямовуються емоції, можна провести, використовуючи відповіді на питання "що найбільше Вас вразило на майдані". Більшість відповідей стосуються вражень від кількості людей, масовості події, особливостей поведінки учасників (єдність, взаємопідтримка, тверезість, дружелюбність, небайдужість, щирість тощо). До 10 відсотків учасників згадують лідерів (В.Ющенко або Ю.Тимошенко), їхню поведінку, виступи, емоції, як те, що найбільше вразило. Негативні емоції викликають такі стимули як влада, її зухвалість, свавілля і зневага, фальсифікації підрахунків ЦВК, хаос, корупція, неправда. Наявністю об'єктів для позитивних і негативних емоцій пояснюється змішана модальність емоційних станів на майдані.

Мотивація участі у масових акціях тісно пов'язана із об'єктами, що викликають емоції. На основі змістовного аналізу дискурсу відповідей на відкриті запитання можна стверджувати, що більшість учасників мали експресивну мотивацію – бажання *виразити* себе. Про індивідуальні мотиви участі в подіях майдану також свідчить велика кількість особистих висловлювань, що включають "я", "ми", "нас", "моє" у відкритих відповідях. У висловленнях зустрічається, звичайно, багато штампів, стереотипних словосполучень, але є підкреслено індивідуалізовані відповіді: "кожен має висловити своє "фі", "не хочу бути обманути", "надоїло схилитися", "бажаю вплинути", "мені не байдужа моя доля", "набридла брехня", "хочу приєднатися до народу в такий відповідальний час", "бути в гущі подій", "своїми очима все побачити", "внести посильний внесок в долю країни". Представлено також бажання *відстояти*: справедливість, конституційне право, правду, демократію. Серед причин приходу на майдан вагоме місце займає намір *підтримати*: народ, Ющенко (до чверті учасників у відповідях на відкриті питання згадують прізвище свого президента), справедливість, близьких за духом людей. Таким чином, тріада використовуваних предикатів - висловити, підтримати, відстояти - показує позицію учасників як експресивну, з готовністю до дії і протистояння, боротьби.

Таким чином, проведений аналіз емоцій майдану розкриває насамперед змістовну картину тих переживань, що вирували, охоплювали людей, передавались один одному, кружляли над територією майдану. Безпрецедентна за кількістю учасників і терміном існування народна маса, зібрана на майдані, весь час перебувала в емоційних станах переважно позитивного емоційного забарвлення. Разом з тим, у гамі переживань людей, охоплених майданом, як соціально-психологічним комплексним феноменом, весь час існував майже повний спектр почуттів основних модальностей, були присутні випадки переживання різних і навіть протилежних емоційних станів.

Усвідомлюючи обмеження використовуваного методу вимірювання емоційних станів через їх само ідентифікацію реципієнтом, компенсовану спостереженням, глибинним рефлексивним інтерв'ю, дані якого будуть проаналізовані в наступній публікації, - вбачаємо можливим дати відповіді на поставлені перед дослідженням питання. Чи була небезпека перетворення майдану в натовп? Ризик був, оскільки дійсно в юрбі функціонували досить стійкі і сильні циркулярні реакції, що відтворювали емоційне кружляння. Динаміка емоцій різної модальності і зміст емоційних переживань людей показують фактори зниження цього ризику. Емоції, що домінували та масово відтворювались на майдані були насамперед позитивної модальності, не мали прямого руйнівного ефекту, навпаки сприяли саморегуляції та мобілізації учасників, не пригнічували їхню інтелектуальну адекватність в формі унеособлення. Емоційні стани набували високої амплітуди, але не досягали рівня афекту, не переважали самоконтрольованість і організаційні фактори майдану, тому перетворення маси людей в натовп, що стихійно діє, не відбувалось.

Оперативне інформування про результати дослідження³, яке було доступне завдяки ЗМК, попередження про ризики і надання інформації про засоби їх попередження, сприяло підвищенню самоорганізаційного фактору

³ Проведені консультації на радіо "Ера", що враховували результати дослідження, трансливались протягом акції, і це озброєння учасників конкретними знаннями про себе, про засоби протистояння стихії натовпу, також сприяло підвищенню самоорганізації майдану.

майдану. Так, засоби самокерування масою через збереження самоконтролю у вигляді уваги до сусіда, використання ритмічних скандувань "відступіть" тощо стали відомими непоодинокими прикладами первинної самоорганізації майдану.

Викладення отриманих нами результатів дослідження емоційних станів майдану може стати, на нашу думку, приводом для подальшого розгортання широкої дискусії щодо феномену "майдан". В наступних публікаціях ми плануємо звернутись до рефлексії феномену через аналіз відео інтерв'ю з учасниками майдану, повний масив яких можна знайти у відкритому доступі в мережі Інтернет ([Http://My.elvisti.com/naid](http://My.elvisti.com/naid)). Ми вважаємо, що особливо актуальним є аналіз організаційної і самоорганізаційної складових майдану, які потребують комплексного міжгалузевого осмислення для подолання обмеженості домінуючого маніпулятивно-технологічного ракурсу аналізу, що розглядає людину майдану лише в якості об'єкту впливу.

Література:

1. Изард К. Эмоции человека. М.: Изд-во МГУ, 1980.
2. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. - СПб.: Питер, 2003.
3. Найдьонова Л.А. Електоральна активність: проблема методів дослідження // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. - Вип. 5 (8). - С. 36-52.
4. Найдьонова Л.А. Інтеграція територіальних спільнот як групових суб'єктів демократичних перетворень // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К., Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 172-181.
5. Ольшанский Д.В. Психология масс. СПб, Питер, 2001.
6. Психология масс / Ред. Сост. Райгородский Д.Я.- Самара, 2001.
7. Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы.- М.: Изд-во Эксмо; СПб.:Терра Фантастика, 2003.
8. Різун В.В. Маси. – К., Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003.
9. Скалацкий В.В. О субъектном подходе к изучению эмоций. // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. - Вип. 5 (8). - С. 190-200.
10. Naydonov M. About the problem of subject of group reflection // Abstracts of 3st European Congress of Psychology - Abstracts. 4- 9 July, 1993.- Tampere, Finland.- p. 325.